

УДК 821.161.2.091 І. Франко

Галина Александрова

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПЕРШІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА: ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

У статті розкрито основні положення рецензій І. Франка в польських часописах на перші історії української літератури Миколи Петрова (1884) та Миколи Дашкевича (1888). Головну увагу приділено його поглядам на польсько-українські літературні взаємозв'язки, особливостям осмислення явища «української школи» в польському романтизмі.

Ключові слова: історія літератури, українська література, російська література, польська література, «українська школа», романтизм, народність, літературні взаємозв'язки.

Halyna Aleksandrowa. Pierwsze historie ukraińskiej literatury w recepcji Iwana Franki: problem polsko-ukraińskich wzajemnych związków literackich. W artykule opisano główne przepisy opinii I. Franka w gazetach polskich o pierwszych historiach literatury ukraińskiej Mykoły Pietrowa (1884) i Mykoły Daszkiewicza (1888). Główną uwagę okazano jego poglądom na polsko-ukraińskie literackie związki wzajemne, właściwościom interpretacji zjawiska «ukraińskiej szkoły» w polskim romantyzmie.

Słowa kluczowe: historia literatury, literatura ukraińska, literatura rosyjska, literatura polska, «ukraińska szkoła», romantyzm, naród, stosunki literackie.

Halyna Aleksandrova. First stories of Ukrainian literature in the methodology of Ivan Franko: Problem of polish-ukrainian literature interconnections. The article describes the main provisions of reviews Franko in Polish newspapers in the first Ukrainian Literature Nikolai Petrov (1884) and Nikolai Dashkevich (1888). The main attention is paid to his views on the Polish-Ukrainian literary relationship, understanding the features of the phenomenon of «Ukrainian school» in Polish Romanticism.

Keywords: history of literature, Ukrainian Literature, Russian Literature, Polish Literature, «Ukrainian school», romanticism, folk, literary relationships.

Іван Франко протягом багатьох років здійснював живий культурний зв'язок України зі світом. Друкуючи свої художні твори, наукові та публіцистичні статті, огляди, рецензії в іншомовних часописах, він гідно представляв культуру, мову, літературу свого народу, показував рецепцію нею духовних цінностей різних народів, їхні взаємовпливи і взаємопроникнення. Серед його польськомовної спадщини є чимало рецензій на праці українських науковців, зі здобутками яких він прагнув ознайомити читачів, представити українську літературу в європейському просторі. Зокрема, як вказує Григорій Вервес, у журналі «Kwartalnik historyczny» Франко виступав «переважно зі статтями і рецензіями про російське і українське наукове життя» [1, с. 159]. Протягом 1887–1889 рр. тут з'явилося близько 20 його рецензій.

У 1884 р. в Києві вийшла перша історія нової української літератури, автором якої був професор Київської духовної академії Микола Петров. У 1888 році

він разом із рецензентом праці — тоді доцентом університету Святого Володимира Миколою Дашкевичем — отримали на двох престижну Уваровську премію. «Нариси історії української л-ри XIX століття...» Петрова спонукали Дашкевича піддати ревізії погляди вченого та докорінно переосмислити історію нової української літератури, що дало змогу його відгуку перерости в самостійну працю на 265 сторінок.

У 1888 році Франко в журналі «Правда» друкує рецензію з назвою «Нові праці про Україну», у якій критично розглядає праці Миколи Дашкевича «Відгук на твір п. Петрова “Нариси історії української л-ри XIX століття”» та Олександра Потебні «Пояснення малоруських і споріднених народних пісень». Вона вміщена у 27 томі 50-томного видання творів Івана Франка (с. 187–195), де зазначено: «Вперше надруковано в журн. «Правда», 1888 р., вип. 3, с. 208–214. Автопереклад рецензії польською мовою (із деякими скороченнями) двома частинами публікувався в журн. «Kwartalnik historyczny», Львів, 1888 р., № 3, с. 452–454, 1889 р., № 3, с. 551–554» [13, с. 401]. Але насправді в журналі «Kwartalnik historyczny» була надрукована рецензія з іншим заголовком: «Отзыв о сочинении господина Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия”, составленный профессором Н. Дашкевичем (Rozbior pracy Petrova “Szkice history literatury ukraińskiej XIX w.”; dokonany przez prof. M. Daszkiewicza)» — фрагмент про Потебню у ній відсутній, а рецензія про працю Дашкевича — це не переклад з української, а зовсім інший текст. Уперше у перекладі на українську мову вона побачила світ у 53 т. додаткових томів [15]. У загальному її спробував оглянути М. Легкий [5]. Але, зважаючи на порушені проблеми, вона потребує докладнішого розгляду. Розкрити особливості вимог Франка-рецензента до перших авторських історій українського письменства з особливим акцентом на польсько-українських літературних взаємозв'язках і є метою нашої статті.

Петров розпочав працю з найістотнішого питання — про походження української літератури та її рушійні сили («історичне вивчення української літератури... показало б справжнє походження її і характер, дослідило б той ґрунт, на якому вона росте, й визначило б, якою мірою стійкий і поживний той ґрунт, і тим самим — має чи не має своє майбутнє українська література?» [8, с. 1]. Але, з'ясовуючи ці питання, він приєднався до думки Михайла Драгоманова про основоположний російський вплив, що, на думку автора «Нарисів...», визначив зміст і форму українського письменства. Дашкевич вважав це найуразливішим місцем у концепції Петрова: бо ж якщо в літературі XVIII століття траплялися і перехрещувалися два основні елементи — греко-слов'янський і латино-польський, то у XIX столітті перший замінився на російський, а польський вплив тривав, проте цей останній чинник автор, ледь означивши, залишив осторонь. Ідучи слідами європейської науки, Дашкевич зазначає важливість «взаємних впливів народностей у розвитку літератур» [4, с. 86], тому простежує, чи були інонаціональні впливи основним рушієм її розвитку. Він доходить висновку: нова українська література виявила значну самобутність, художність та народність у змісті, і російська література не зумовила її змісту, істотних особливостей її стилю і основних напрямів. «Реалізм, гумор і чуттєвість» [4, с. 103] — ці риси, на думку Дашкевича, є оригі-

нальними для української літератури. Тому на противагу тезі про суттєвий вплив російської і польської літератури, потрібно було з'ясувати її національне підґрунтя і вказати на загальноєвропейські течії, що відбилися в ній. Вивчення генези і розвитку цієї літератури доводило, що вона не була штучним утворенням, а природним виявом історичного розвитку українського народу, котрий у ній висловив свою духовну енергію і національну свідомість; не була вона також «копією великоруської літератури, як це постійно і з пересмикуванням фактів намагався довести п. Петров» [15, с. 221]. Натомість Дашкевич навів чимало висловів російських критиків та вчених, які з великою прихильністю ставилися до української літератури. Але бажано, зауважує Франко, щоб шановний автор, так ретельно обізнаний із російською літературою та публіцистикою, звернув увагу і на інші факти: варто оцінити і внесок України в російську науку й літературу. Для Франка очевидно, що картина розвитку і механізми взаємодії двох літератур мали вивчатися зовсім інакше. Оцінюючи взаємостосунки двох «русских народностей», на його думку, потрібно вивчати не лише те, що українці навчилися від великоросів, а й зворотній бік явища: чого великороси навчилися і взяли від українців. А загалом для всебічного висвітлення становища української літератури слід також дослідити «її стосунок до польської літератури, а також публіцистичні суперечки довкола цього... в польській літературі» [15, с. 221], вказує Франко.

Дашкевич у своїй праці відзначав впливи польської літератури на розвиток української. Але, зауважує Франко, в опрацюванні цієї теми йому не вистачило системності: це могло б змінити його висновки. Бо ж, розглядаючи українську літературу переважно у зв'язку з російською, дуже легко дійти до висновку про цілком близьку спорідненість обох народів. Франко переконаний: вивчення зв'язків української літератури і духовності з польською виявило б «і тут близьку спорідненість, довело б необхідність рівнозначного трактування всіх трьох літератур, рівнозначного з огляду на кут зору, але, мабуть, не з огляду на міру досконалості, якої кожна з них в історичному розвитку досягла» [15, с. 222].

Провідним аргументом, яким оперував Дашкевич, є наявність в українському письменстві наскрізної ідеї, що визначила як змістову актуальність художніх текстів, так і їхні естетичні достоїнства. Нею стала народність, тобто орієнтація в літературі на національні цінності, якою пронизані більшість творів тієї доби. Категорія народності посідає центральне місце в історико-літературній концепції Дашкевича.

Для романтиків народність стала важливим історіософським поняттям, адже і сам романтизм ідентифікувався з народністю. Крім західноєвропейського романтизму, на розвиток ідеї народності в українській літературі вплинула й польська література, наголошує Дашкевич. Адже важливою особливістю польського романтизму була та обставина, що чимало його представників походили із земель, що перебували в складі Польщі, зокрема з України, Литви, Білорусі. У середині 30-х років XIX століття виникло спеціальне поняття — «українська школа» в польській літературі, яке міцно увійшло в історію культури. Власне, питання контактів між польською та українською культурами почало привертати систематичну увагу вже на початку XIX ст. «насамперед завдяки існуванню «української школи»

в польській романтичній літературі» [2, с. 29], — зауважує Григорій Грабович. Дашкевич вважав, що творчість представників цієї школи заслуговує особливої уваги в історії української літератури і присвятив їм цілий розділ. Українська школа у 1880-х роках була ще мало вивченою. Петров, оминаючи це явище, автоматично зарахував його до маргінальних. Тим часом Дашкевич вважав, що спадщина цих письменників посідає особливе місце в історії української літератури і може дати цінний матеріал для виявлення художніх видозмін романтизму, тому присвятив їм цілий розділ. Власне, цей розділ праці найбільше привернув увагу Франка, оскільки на цей час він уже був автором кількох статей про представників цієї школи. Зокрема, Дашкевич посилається на його статтю «Адам Міцкевич в українській л-рі», яку було вперше надруковано польською мовою в газ. «Kraj», № 46 від 14 (26) листопада 1885 р. під назвою «Adam Mickiewicz w rusinskiej literaturze» [4, с. 207]. Вказує Дашкевич і на рецензію Івана Новицького в «Киевской старине» (1886, № 12), де він розкритикував цю статтю [4, с. 207], посилається і на статтю Франка «Йосип Богдан Залеський» (1886)» [4, с. 189].

Оцінюючи роль цієї школи в польській романтичній літературі, Дашкевич звернув увагу насамперед на те, що вона була підґрунтям цілого напрямку польської романтичної літератури й культури загалом, водночас відіграючи суттєву роль у формуванні раннього українського романтизму, зумовивши пошвавлення українського літературного процесу 1820–1840-х рр. Він не погоджувався з думками Пантелеймона Куліша, який зневажливо ставився до польського козакофільства, називаючи його лише панською забавою, та Франка, котрий у публікаціях 1880-х років бачив тільки негативний вплив цієї школи («примір поетів польських тої школи вказував на те, як не треба писати для українського народу, ніж як треба» [19, с. 32]), бо, за спостереженнями Дашкевича, схожість і зіткнення українського та польського романтизму становить одну з відмінностей української літератури від російської.

Літературну школу Дашкевич розглядав як певну цілісність, об'єднану певною тематикою та специфічними засобами зображення. Він помічав і її неоднорідність, тому ділив її представників на дві групи. Перша група поетів (Мальчевський, Залеський, Гощинський) правдиво зображала стару Україну, возвеличувала козацтво; творчість поетів другої групи (Падура, Чайковський) політично тенденційна, у ній постає ідеалізована з польського погляду історія України та помітне прагнення відродити українське козацтво, що братається зі шляхтою. Згадує він і про письменників, які відтворюють сучасний побут українців — Олізаровського і Крашевського. Другорядних письменників Дашкевич залишає осторонь. Це відповідало його загальній концепції як літературознавця: вивчати лише «вершини». Принцип про важливість лише типових, найпопулярніших літературних творів Дашкевич підтримував протягом усієї діяльності. Такий підхід був досить-таки спрощений, бо не давав змоги охопити всю повноту і складність літературних явищ: разом з посередніми авторами з поля зору зникали й деякі проміжні ланки загального літературного процесу. Франко ж, навпаки, акцентував на тому, що «українська школа» була «групою талантів зовсім різнорідних» [17, с. 392] і «являється при ближчій догляді немов верхом

значної гори, що... здвигается над значним числом поменших горбків і творить немов ефектне закінчення довгого гірського пасма, якого початки губляться десь у сутінках XVI віку» [12, с. 113]. Франко пізніше вніс чимало нового у вивчення «української школи» в польській літературі. Насамперед він поширив межі цієї школи, залучаючи до її складу поряд із першорядними поетами-романтиками та їх епігонами, також їхніх попередників письменників XVI–XVIII століть (Папроцького, Кльоновича, Коховського, Шимоновича, Зиморовичів, Трембецького, Карпінського, Красицького та ін.). Окрім цих представників «української школи», які писали українською мовою, Франко вказав на ряд авторів, які вже з давніх часів зверталися до української мови, писали нею твори на теми з українського життя. Це друга група письменників «української школи», представниками якої є Якуб Гаватович, у XIX ст. — Тимко Падура, Антін Шашкевич, Павлин Свенцицький. Окрім того, він опублікував тексти забутих творів на українські теми та розглянув найважливіші твори, що належать до української школи (докладніше про погляди Франка на «українську школу» див. у працях Є. Нахліка [6], Т. Пачовського [7], Р. Радишевського [9] та ін.

Дашкевичів аналіз охоплює і зовнішні риси (українська тематика, мотиви, образи, колорит), і внутрішні основи творчості та виявляє своєрідні тенденції середині спільного. Завдання дослідника — з'ясувати, які об'єктивні обставини, мотиви спонукали польських літераторів звертатися до українського слова, використовувати його у власній творчій практиці. Ідеологічні, політичні чинники, безумовно, відігравали важливу роль, однак Дашкевич не перебільшує їх, належно наголошує й інші, насамперед культурні аспекти, світоглядні засади, якими зумовлювалося їхнє тяжіння до України: прив'язаність багатьох польських літераторів до української землі як до рідної, прагнення показати світові природні й духовні багатства України, могутній вплив фольклорної стихії тощо. Особливої ваги дослідник надає впливові польського романтизму в поезії Амвросія Метлинського, Миколи Маркевича, Тараса Шевченка, інтерпретації спільних тем та модифікації однакових сюжетів, що пояснювались насамперед використанням тих самих історичних та фольклорних джерел.

Дашкевич характеризує такі аналогії в розвитку української і польсько-української поезії: основа їхніх творів спільна — народна поезія й історія України козацького періоду; поряд із літературною творчістю студіювалась етнографія та історія; літературний рух пов'язувався з поглибленням суспільної самосвідомості та громадським рухом; польська хлопоманія була паралеллю до українського народництва.

Однак, незважаючи на обсяг і на багатство зібраного матеріалу та критичних зауважень, розділ IV «Відгуку...» «Ідея народності, романтичне захоплення народністю й ідеалізація старовини в українській літературі; польсько-українські поети і їхній вплив на українську поезію», на думку Франка, найменш систематизований і справляє дещо хаотичне враження. Франко пояснює це тим, що Дашкевич був «менше обізнаний із польською літературою, аніж з російською, що нікого не може здивувати, коли зважити на те, що пише він у Росії, де значна частина польської літератури і публіцистики є невідомим плодом» [15, с. 223].

Але головну незгоду у Франка викликали слова Дашкевича, що різко контрастували із загальним тоном усїєї рецензії — про безперспективність української літератури, про те, що і літературний, і культурний розвиток України можливий тільки разом з Росією. Для Франка очевидна нелогічність і суперечливість цих висновків. адже перед цим автор доводив, які величезні внутрішні резерви має ця література, що виникла на власному ґрунті народної творчості. На жаль, такий само вирок перед цим їй винесли Петро Гулак-Артемівський та Микола Костомаров, трохи пізніше — Олександр Пипін... За словами Франка, це був «виплід важких років реакції, що кидає свою тінь навіть на найясніші голови» [14, с. 42]. Навряд чи це свідчило про великодержавну позицію вченого; цілком протилежне до попередніх думок декларувалося швидше для того, аби забезпечити себе від можливих переслідувань. Ці песимістичні, суто публіцистичні, міркування Дашкевича про втрату українцями себе, своєї культури були, за словами Франка, цілком ненауковим питанням, що «саме по собі дуже сумнівної вартості й нічим у його творі не вмотивоване. Чи українська література міцнітиме чи занепадатиме — виявить майбутнє, а не вироки вчених» [15, с. 224], підсумовує він. Недаремно Михайло Грушевський писав про Дашкевича, що той був українець за походженням і за своїми науковими інтересами та симпатіями, котрі, однак, не наважувався відкрито висловлювати; характеризував його як українську силу, яку обставини відірвали від рідного ґрунту і змусили працювати переважно для всеросійської науки. [3, с. 145].

Про ці знакові для української літератури праці Петрова і Дашкевича Франко писав у багатьох статтях. Але якщо про «Нариси...» першого він відгукувався побіжно, зауважуючи не так їх здобутки, як помилки (Петров для Франка — один із тих учених, які «доказують, що література та не що інше як слаба луна літератури російської, один її наріст, котрий і не може від неї відірватися» [16, с. 286], то його симпатії до особи Дашкевича та його праць постійні, і при кожній нагоді він високо оцінює його «Відгук...». Зокрема, у праці «Характеристика української літератури XVI–XVIII століть», уперше надрукованої польською мовою в журналі «Kwartalnik historyczny» (1892. — Т. 4. — S. 693–727) під назвою «Charakterystyka literatury ruskie XVI–XVIII wieku») Франко зазначав: «Добрий і ґрунтовний аналіз політичних, суспільних і національних обставин виникнення нової української літератури здійснив М. Дашкевич у своїй праці “Отзыв о сочинении Н. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX стол[етия]»» [18, с. 368], згадує про цю працю у замітках «З руського письменства» (вперше надрукованої в літературному додатку до газети «Kurjer Lwowski»: Tydzien. (1894. — № 29. — 16.VII. — S. 232) під назвою «Z pismenstwa ruskiego» [11, с. 459–460].

Взагалі в історико-літературній і епістолярній спадщині Франка є багато посилян, згадок про Дашкевича, якого він не тільки глибоко шанував, а й багато чим був зобов'язаний його вченню у своєму методологічному становленні. Зокрема Франко зазначав, що своїм методом «завдячує Драгоманову, Дашкевичу й другим» [10, с. 308].

Нині вивчення українсько-польських літературних взаємозв'язків крізь призму поглядів Франка важливе з огляду на неминучість уваги до Іншого в контексті літературного процесу, яке усвідомлювали вже автори перших історій

української літератури. І Петров, і Дашкевич окреслили цілісну атмосферу поєднання «свого» і «чужого» в українському літературному процесі та створили передумови для подальших студій вітчизняного письменства, у яких українська література поставала складником європейського літературного контексту. Франко акцентував: звернення до проблеми міжлітературних відносин давало змогу глибше виявити закономірності розвитку літератур, спільне й самобутнє в їхніх структурах, окреслити чинники, що зумовлювали тяжіння української літератури до польської. У працях Петрова, Дашкевича та Франка окреслено широке коло питань, що важливі і для сучасної компаративістики, яка розглядає літературні зв'язки як необхідний компонент національного письменства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вервес Г. Д. Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70–90-х років XIX ст. / Г. Д. Вервес; відп. ред.: М. Т. Рильський ; АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. — К.: Вид-во АН УРСР, 1957. — 363 с.
2. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної / Григорій Грабович // До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. — К.: Основи, 2003. — С. 129–156.
3. Грушевський М. Микола Дашкевич / Михайло Грушевський // Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. — 1908. — Т. 81. — С. 145–150.
4. Дашкевич Н. П. Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» / Н. П. Дашкевич; упоряд., передмова, примітки, покажчик імен Г. А. Александрової. — Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. — 352 с.
5. Легкий М. Маловідомі польськомовні студії Івана Франка (погляд крізь призму українсько-польських стосунків) / Микола Легкий // *Warszawskie zeszyty ukraїnoznawcze*. 23–24. Warszawa, 2007. — S. 101–118.
6. Нахлік Є. Українські письменники (від Т. Шевченка до І. Франка) про «українську школу в польському романтизмі» / Євген Нахлік // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя // Київські полоністичні студії. — Т. VII. — К., 2005. — С. 44–77.
7. Пачовський Т. І. Іван Франко про «українську школу» в польській літературі / Т. І. Пачовський // *Слов'янське літературне єднання*. — Львів, 1958. — С. 23–40.
8. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия / Н. И. Петров; передмова і примітки Г. А. Александрової. — К.: ИПЦ «Киевский университет», 2008. — 479 с.
9. Радишевський Р. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя / Ростислав Радишевський // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя // Київські полоністичні студії. — Т. VII. — К., 2005. — С. 7–30.
10. Франко І. Відповідь критикові «Перебенді» / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1976–1986. — 1980. — Т. 27. — С. 308–311 (далі цитуємо за цим виданням, вказуючи том і рік).
11. Франко І. З руського письменства / Іван Франко. — Т. 53. — К.: Наук. думка, 2008. — С. 459–460.
12. Франко І. Король балагулів: Антін Шашкевич і його українські вірші / Іван Франко. — К., 1983. — Т. 35. — С. 113–149.
13. Франко І. Коментарі. Нові праці про Україну. А. А. Потебня. «Объяснение малорусских и сродных народных песен», т. II.; Н. П. Дашкевич. «Отзыв о сочинении г. Пе-

трова «Очерки истории укр[аинской литературы] XIX стол.» і др. / Іван Франко // Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 27. — С. 401–404.

14. Франко І. Олександр Пипін (некролог) / Іван Франко // Збір. творів: У 50 т. — К., 1984. — Т. 36. — С. 40–42.

15. Франко І. Отзыв о сочинении господина Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем / Іван Франко. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах. — К.: Наукова думка, 2008. — Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895. — С. 220–224.

16. Франко І. Передне слово [До видання: Шевченко Т. Г. «Перебендя». Львів, 1899] / Іван Франко // Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 27. — С. 285–295.

17. Франко І. Сучасні польські поети / Іван Франко // Збір. творів: У 50 т. — К., 1981. — Т. 31. — С. 385–412.

18. Франко І. Характеристика української літератури XVI–XVIII століть / Іван Франко. Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 53. — 2008. — С. 362–369.

19. Франко І. Юзеф-Богдан Залеський / Іван Франко // Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 27. — С. 23–32.